

A KOLLEKTÍV CSELEKVÉSTŐL A TÁRSADALMI RÉSZVÉTELIG

Tóth I. János

(SZTE BTK Filozófia Tanszék)

(Boda Zsolt: Legitimitás, bizalom és együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában. Argumentum–MTA Társadalom tudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. Budapest 2013. 204 oldal, 2500 Ft)

A pártok szembenállása, küzdelme és konfliktusa a politika lényegi sajátossága. A választási győzelem, vagyis a hatalom megszerzése, majd megtartása a politika működésének központi eleme. Ugyanakkor a politika – mint sajátos társadalmi (al)rendszer – feladata a társadalom integrációja. A politikának ez a kettős természete megköveteli, hogy a modern politikatudomány is foglalkozzon a politikai együttműködés, a bizalom és a legitim kormányzás kérdéseivel. Erre a kérdésre a nemzetközi szakirodalomban is kisebb figyelem irányul, mint a politika konfliktusos aspektusára. A magyar politikában és annak elemzésében különösen hangsúlyos a konfliktus és szembenállás. Egy ilyen közhangulatban, rendkívül fontosnak tartom a politikai együttműködés kérdésének az elemzését.

Boda Zsolt könyve három fő részre tagolódik. Az első a *Politikai cselekvés és motiváció* címet viseli, és három fejezetből áll. Az első fejezet bemutatja a könyv elméleti háttérét és alapját adó „*kollektív cselekvés problémáját*” (19. o.) A kollektív cselekvés problémája jól modellezhető a fogolydilemmával vagy annak valamelyik sokszemélyes változatával, úgy, mint a potyázás és közlegelő tragédiája. Itt Boda amellet érvel, hogy ennek a problémának a megoldása jelenti a politika lényegét. Én a magam részéről egyetértek „*A politika mint a fogolydilemma meghaladása*” (28. o.) jellegű megközelítéssel. Ugyanakkor jobban megvilágítottam volna a fogolydilemma típusú helyzetekre jellemző speciális érdekviszonyokat.

A kollektív cselekvés problémájára a legegyszerűbb válasz az, ha a közösség egyik tagját szuverén hatalommal ruházzák fel a többiek. A korlátlan (törvényhozói, végrehajtói, bírói, cenzori stb.) hatalommal rendelkező szuverén a megfelelő törvények és büntetési tételekkel ki tudja kényszeríteni az alattvalók együttműködését, ahogy azt elsőként Hobbes körvonalazta. Nyilvánvaló, hogy ilyen feltételek esetében az alattvalókat az egyéni haszonkalkuláció is a tör-

vények betartására ösztönzi. Azonban elméleti és empirikus érvek is azt támasztják alá – hangsúlyozza Boda –, hogy a „hierarchikus koordinációnak korlátai” vannak (24. o.). A jól ismert problémák mellett Boda új elemként említi meg az ellenőrzés tökéletlenségeit. Boda szerint a hierarchikus modell hallgatólagosan fölteszi, hogy a szuverén, mint központi ellenőrző, tökéletes információval rendelkezik az emberek érdekeiről, magatartásáról, és képes azokat hatékonyan szankcionálni. Ezek az ideáltipikus feltételek azonban a valóságos politikai helyzetekben szinte soha nem teljesülnek. A *tökéletes ellenőrző* éppen olyan ideális feltétel, mint a tökéletes piac – módszertani posztulátumnak alkalmas, ám empirikus realitása kétséges (28. o.).

Új megoldásokat keresve a szerző elutasítja az önérdekkövető ember („A Homo economicus és társai” – 33. o.) kizárólagos fogalmát. Szerinte szükséges, hogy a politikai is kidolgozza a maga emberképét. Javaslat a „*Homo politicus?*” (38. o.), de ahogy a kérdőjel is mutatja annak pontos tartalmában még bizonytalan. A szakirodalmi áttekintés azt mutatja, hogy a Homo politicus „az ember összetett személyiségében azt a részt jeleníti meg, amely a *közösség érdekében cselekszik*” (40. o.). Majd később maga is így definiálja ezt az idealizált embert: „a Homo politicus olyan cselekvő, aki a *közösség, a közjó érdekét igyekszik előmozdítani*” (42. o.). Ezután Boda figyelme elsősorban arra a gyakorlati problémára irányul, hogy komplex helyzetekben az egyes szereplők, sőt esetenként az elemzők sem tudják meghatározni a közjó fogalmát, illetve tárgyát.

A következő fejezetben a kényszerítésen alapuló irányítást, vagyis a hierarchikus koordinációt élesen megkülönbözteti a vezetéstől. A vezetés azt jelenti, hogy *a vezetettek önként teszik azt, amit a vezető mond*, vagyis a vezető és a vezetettek céljai átfedik egymást. A politikai vezetés, mint olyan, szorosan összefügg a társadalmi együttműködéssel. Sőt a vezetés nem csupán létrehozza az együttműködést, hanem anélkül nem is lehetséges (55. o.). Ellentétben a Homo economicusok társulásával a Homo politicusok „*világában ugyanis a vezetés látoányosan képes működni: emberek csoportjai, sőt, tömegei képesek követni a vezetőt, és iránymutatása szerint, akár a saját közvetlen érdeküknek is ellentmondva cselekedni. Ebben a világban tehát a vezetés a kollektív cselekvési, avagy együttműködési problémák megoldásának egy potenciálisan igen hatásos eszköze, és mint ilyen, érdemes a figyelmiünkre*” (54. o.).

A vezetésnek – folytatja Boda Burnsre hivatkozva – két formája lehetséges (54. o.). A *tranzakciós vezetési* stílus egyfajta cserekapcsolatot jelent a tagok és a vezető között, ahol a vezető megpróbálja az egyéni költségek és a közös eredmények haszna közötti aspirációs rést csökkenteni azáltal, hogy elérhetővé teszi a sikert vagy hangsúlyozza az egyéni hozzájárulások kritikus voltát.

A *transzformatív vezető* ezzel szemben víziót nyújt, közös célt, ami értelmet ad az egyéni cselekvéseknek, és ezáltal inkább a belső motivációkat mozgósítja. A transzformatív vezetés, amelyet Burns morális vezetésnek nevez, a magasabb rendű értékek mozgósító erejére alapoz. A nemzet érdeke, a haza, az

igazságosság, a szabadság vagy az emberi méltóság nevében igen hatékonyan lehet ugyanis kollektív cselekvést kezdeményezni. A morális vezető tehát nem pragmatikus érveket kínál a vezetetteknek, mint a tranzakciós vezető, hanem az együttműködés erkölcsi alapjaira hivatkozik, morális nyomást helyez a vezetettekre.

A könyv második részének a címe: *Legitimáció, bizalom és kormányzási képesség* (67. o.). Az itt található fejezetekben a cselekvéseméleti megközelítésről a hangsúly átkerül a politika intézményi kontextusára. A legitimitás a vezetés és hatalomgyakorlás szempontjából is kulcsfogalom, és azt fejezi ki, hogy az állampolgárok bíznak az adott politikai rendszerben, annak intézményeiben és vezetésében.

A hatalom sohasem csak kényszerre épül. Még a diktatúrák is számítanak az alattvalók önkéntes együttműködésére. A legitimáció kérdése nemcsak teoretikus, hanem praktikus kérdés is. Empirikus bizonyítékok vannak arra, hogy ha az emberek a kormányzatot és annak döntéseit legitimnek tartják, akkor: – jobban betartják a törvényeket; – nő az adófizetési hajlandóságuk; – jobban támogatják a szociálpolitikai programokat; – inkább együttműködnek a rendőrséggel, vagy járvány esetén az egészségügyi hatóságokkal és – elkötelezettebben támogatják a háborús erőfeszítéseket (69. o.).

A kutatások az intézményi bizalom két nagy, egymásra nem redukálható dimenzióját azonosították: a *méltányossági* („normatív legitimáció”), illetve a *hatékonyossági* („output legitimáció”) dimenziót. Vagyis azokban az intézményekben nagyobb az emberek bizalma, amelyek működése megfelel bizonyos általános és specifikus etikai, méltányossági elvárásoknak, illetve amelyek működését eredményesnek érzélik. Mivel a hatékonyság, eredményességi dimenzió maga is összefügg a bizalom szintjével, így egyfajta körkörösségi probléma áll fenn.

Boda amellet érvel, hogy analitikus szempontból a bizalom legfontosabb, önálló mozzanata a normatív igazolhatóság. Ez maga is több mindent foglal magában: eljárási méltányosság, disztributív igazságosság stb., mindez együtt eredményezheti, hogy a közérdek valamilyen definíciójának megfelelően az intézmény működése. Nem teljesen világos, hogy a szerző álláspontja szerint a normatív szempontok mindig maguk után vonják a hatékonyságot, vagy a legitimáció biztosításában a normatív szempontoknak nagyobb a szerepe, mint a hatékonyságnak (82. o.). Nekem kétségeim vannak aziránt, hogy a normák betartása önmagában mindig elvezet a hatékonysághoz, illetve úgy gondolom, hogy hosszútávon csak a hatékony kormányzást tekinthetünk jó kormányzásnak. Izgalmas lett volna, ha a szerző megvizsgálja a normativitás és hatékonyság ütközésének a problematikáját. Vegyük például a devizahitelesek megsegítésének a kérdését, amikor a magyar állam nyilvánvalóan megsértett egy normát, nevezetesen felülbírálta a korábban megkötött magánszerződéseket.

Az együttműködés politikai logikája: a közszolgáltatások példája című hatodik fejezetben elutasítja az állam vagy piac dichotómiát. Egyrészt Boda bírálja a privatizálást és piaci regulációt szorgalmazó és az embert Homo oeconomicusként tételező neoliberális modellt. A legfőbb probléma, hogy a közszolgáltatások illetve a közjavak természetüknél fogva eleve nem privatizálhatók, „mesterséges” privatizálásuk pedig a szokásos piaci kudarcokon túl további súlyos problémákat okozhatnak. Ennek leghíresebb példája a Világbank által kierőszakolt bolíviai vízprivatizáció, amely végül a lakosság halálos áldozatokkal is járó sikeres tiltakozásához vezetett (98. o.).

Persze a bürokratikus szabályozásnak is súlyos korlátai vannak, alacsony hatékonyság, korrupciós lehetőségek stb. Mindezek alapján Boda egyrészt az univerzális és tiszta piaci vagy bürokratikus koordinációval szemben, illetve annak valamilyen lokális kombinációja mellett érvel, amit kiegészít az Ostrom által is javasolt önszerveződő közösségek erejével. *„A piaci szolgáltatások, és az államilag biztosított közszolgáltatások mellé eszerint érdemes felvenni a közösségi koordinációval megszervezett közszolgáltatások fogalmát is. Amely nem (feltétlenül) tulajdonjogi vagy szervezeti formát jelez, hanem egyfajta működésmódot: a részvételen, az együttműködésen, a társadalmi normákon és bizalmon alapuló koordinációt.”* (110. o.) *„Ehhez azonban az kell, hogy a döntéshozók komolyan vegyék a társadalom azon értékelési és értelmezési sémáit, amelyek adott javak vonatkozásában működnek, és olyan intézményi elrendezéseket hozzanak létre, amelyek kompatibilisek ezekkel.”* (113. o.)

A harmadik rész három fejezete Magyarországgal foglalkozik. A *Legitimációs problémák Magyarországon* című hetedik fejezetben Boda amellet érvel, hogy az utóbbi évtizedben kormányokon átívelő, fokozódó legitimációs válság jellemzi a magyar politikai rendszer működését, amely hozzájárul az elmúlt tíz évben tapasztalható megtorpanáshoz, nemcsak Nyugat-Európa, hanem a régiós országokhoz képest is. Ez a folyamat gyakorlati szempontok miatt is rendkívül aggasztó, hiszen létrehozta és felerősítette a *delegitimálódás ördögi körét*. Ennek lényege, hogy az állampolgárok együttműködési hajlandóságának a zsugorodásával tovább romlik a kormányzati és állami munka eredményessége, ami tovább mélyíti a legitimációs krízist (134. o.).

Boda itt is hangsúlyozza, hogy ezt az ördögi kört nem lehet pusztán az eredményességi dimenzióban orvosolni. A delegitimáció logikája miatt szükség van a közbizalom visszaszerzésére is, s így a teljesítmény is könnyebben javulhat. Ehhez azonban olyan tényezőkre van szükség, amelyek a hazai politikában sajnálatosan háttérbe szorultak: a kormányzati munkának meg kell felelnie a procedurális méltányosság elveinek, hiteles politikusokra, valamint kompetens és morálisan integer államigazgatásra van szükség.

A következő fejezet az intézmények iránti bizalom mintázatait elemzi hazánkban és a régiós országokban; e fejezet társszerzője Medve-Bálint Gergő. A különbségek elsősorban országos szinten jelennek meg, hiszen Európa új

demokráciái a régiekhez képest többnyire jóval alacsonyabb intézményi és interperszonális bizalmi szintekkel rendelkeznek. Az újabb demokráciákban élők a hazai intézményeiket átpolitizáltnak, korruptnak tekintik és összességében kedvezőtlen véleménnyel vannak róluk.

A kilencedik fejezet a *társadalmi részvétellel* foglalkozik, amelyet egy kérdőíves lekérdezés alapján vizsgáltak 2010-ben; e fejezet társszerzője Jávor Benedek. Megállapítják, hogy a társadalmi részvétel alacsony szintje egyaránt összefügg az intézmények által támasztott, illetve eltűrt alacsony „kereslettel” és az állampolgárok hajlandósága által kialakult alacsony „kínálattal”. (169. o.) Az elmúlt évek több, rosszul előkészített és ezért (is) társadalmi ellenállással fogadott reformkísérlete mutatja, hogy a társadalmi részvételnek potenciálisan lehetne szerepe a reformok elfogadtatásában, legitimálásában. Ha az intézmények, a politika iránti bizalmi deficitet nem is elsődlegesen a részvételi lehetőségek alacsony szintje okozza, a logika fordítva azért működhet: a részvétel, az állampolgári bevonás fokozása segíthet növelni az intézmények és döntések legitimitását (176. o.).

Lehet, hogy nem vagyok olyan optimista a társadalmi részvétel jelentőségét illetően, mint a szerzők, de az biztos, hogy ezen fogalmakkal (Homo politicus, legitim vezetés, aktív állampolgárok) leírható politikai koordináció fontos kihívást jelent a Homo oeconomicus fogalmára épülő és a piac, illetve a bürokratikus koordináció kizárólagos dichotómiáját hangsúlyozó politikai szisztéma számára. Ezen speciális politikai koordinációnak az elterjedése, arányának a növekedése biztos, hogy jobb, emberibb és igazságosabb társadalmat hozna létre, mint a jelenlegi szisztéma.

Összességében a könyv legfőbb érdeme, hogy a bevált gondolkodási sémákat megtöri és új utakat keres a politika világának az értelmezésében. Mindezt rendkívüli logikai konzisztenciával teszi, hiszen képes elvezetni az olvasót a kollektív cselekvés dilemmáitól a politikai együttműködésig, amelyben meghatározó szerepe van a legitimitásnak. Ez a gondolati ív könnyen követhető a fejezetek végén található részletes összefoglalások segítségével. A szerző a szakirodalomban megtalálható álláspontokat rendkívül részletesen mutatja be és gondosan elemzi, esetenként ennek határai nem egyértelműek az olvasó számára. Szerencsére nemcsak informatív és koncentrált, hanem egy jó stílusban megírt szakkönyvet olvashatunk pontos hivatkozással és gazdag szakirodalommal. Mindezek alapján Boda Zsolt könyvét nemcsak a szakemberek, hanem a politikai iránt érdeklődő szélesebb közvélemény figyelmébe is ajánlom.